

Маргарита Серафимова

Литературата във властта на метеорологията

Климат и креативност. Поетика на нестабилността

Маргарита Любенова Серафимова – автор

Илюстрация на корицата:

Caspar David Friedrich, *Der Morgen*, 1821–1822

Niedersächsisches Landesmuseum Hannover

Маргарита Серафимова

Литературата във властта на метеорологията

Климат и креативност. Поетика на нестабилността

Margarita Serafimova

La littérature sous l'emprise de la météorologie

Climat et créativité. Poétique de l'instabilité

Съдържание

Предговор

Въведение

Въведение в темата

Климатът
Метеорологията
Спектакълът на небето
Прогнозите за времето
Литературни феномени

Въведение в книгата

Актуалност на проблематиката (климатичните промени)
Изследователски намерения

Първа глава

Нестабилната Вселена

Нестабилността – универсалният принцип
Новата научна парадигма
Ефект на пеперудата
Метеорологията като епистемологичен модел
Проклятията и даровете на хаоса
Наративът в пресечната точка на науката и литературата
Големият разказ и малките разкази

Втора глава

Човекът – вихър в бурната природа

(Индивидуално и колективно преживяване на времето)

Метеорология на Аза

В ритъма на природата
Климатичните влияния
Климат и здраве
Теория за съответствията
Метеорология на психиката
Един свидетел – личният дневник

Езиците на времето

Езикови картини на света

Преноси между природния и човешкия свят
Метафоричната експанзия на метеорите

Когато метеорологията пише историята

От слънцето на Аустерлиц до дъжда на Ватерло
На Шипка всичко е спокойно
Сезоните на българската свобода
„По Стара планина“

Трета глава

Изкуството и климатът. Творецът и метеорите

Климатът в партитурите
Сцени под небето
Времето на върха на четката
Писатели *метеофили*, писатели *метеографи*

Четвърта глава

Литературни прочити на времето / Метеорологични прочити на текста

От атмосферните явления до литературната им форма
(метеорологична *морфология*)

Сезоните на живота
Климатичната памет
Няма нищо по-хубаво от лошото време
Въображението на метеорите
Антропологични структури на климатичната образност

„Опитоменото“ небе. Метеорите в творбата
(метеорологичният *синтаксис*)

Атмосферата на текста
Времето актант

Фокус върху две климатични метафори

Бурята – една природна и поетична стихия
Сезонът на снега

Бележки извън текста

Резюме на френски език

Библиография

Именен показалец

Предговор

Небето е ключът на Света

Гео Милев¹

Метеорологията завладява литературата, както и цялото изкуство в отговор на една естествена свързаност: човекът, природно същество, живее в ритъма на Вселената и се вписва в природния кръговрат. Атмосферата е и обичайна сцена на човешката фантазия: горе във въздуха (*метео-аерос*²) човек открай време е заселвал своите мечтания, видения и богове.

Книгата е посветена на връзката между литературата и времето, на културното овладяване на атмосферните явления и интегрирането им в различен тип дискурси. Тя проследява участието на литературата във формирането на своеобразна метеорологична саморефлексия (мисленето за времето като мислене за себе си³) и креативната ѝ роля на посредник в диалога на човека с неговата биосфера. Поставя началото на един иновативен прочит на литературната история в съответствие с променящата се чувствителност към времето (*weather*) и силата на литературата да валоризира изначалната свързаност на човека и природата като формира отношение към околния свят. Книгата е екологична и екопоетична в смисъла, в който поставя в центъра на внимание интеракциите между организмите и околната среда.

В същото време, това е книга за нестабилността. Тя тръгва от идеята, че климатичните метафори целят поначало да покажат фундаменталната нестабилност на човешката участ. Този своенравен обект за литературата – човекът – е разположен в един променлив свят, *mobilis in mobili*. Още Монтен описва човека и неговата Вселена, увлечени във вечно люлеене⁴. Философът Анри Бергсон също твърди, че всяко живо същество е хвърлено като вихър в течението на живота. Тази всеобща несигурност обаче се оказва креативна. Нищо не е зададено отнапред. Еволюцията е творчество⁵.

¹ Гео Милев, „Небето“, сп. *Везни*: <https://litclub.bg/library/bg/gmilev/nebeto.htm>

² Понятието *μετέωρος* води началото си от Аристотеловата физика и е назовавало небесните явления (*висящи във въздуха*). Впоследствие то е еволюирало и е ограничило употребата си, но е запазило своя архаичен смисъл в думата *метеорология*, науката за метеорите. Именно към това изконно значение го връщам в настоящото изследване.

³ Мисленето за времето е мислене и за себе си, метеорологичните понятия заличават границите между човека и неговата среда. Вж. също коментара по темата на Karin Becker, *S'interroger sur la météo, c'est s'interroger sur soi-même*, *Ambiance*, 2018: <https://journals.openedition.org/ambiances/1063>

⁴ „Светът не е друго, освен едно вечно люлеене. Всичко в него се клатушка непрекъснато: земята, скалите на Кавказ, египетските пирамиди; люлее се и заедно с другите неща и сам по себе си... Аз не мога да закрепя на едно място моя предмет. Той се движи безпорядъчно, люшчайки се насам-натам, опиянен от самата природа. [...] Това, което пиша, е всъщност протокол на различни и променящи се прояви и неопределени, а понякога и противоречиви фантазии – било защото аз съм станал друг, било защото улавям нещата при други обстоятелства и от друга гледна точка...“: М. дьо Монтен, *Onumi*, III, 2. София, Наука и изкуство, 1980, с. 29.

⁵ А. Бергсон, *Творческата еволюция* [*L'Évolution créatrice*, 1907]. София, Изд. СУ, 1996.

В хода на изложението ще стане ясно до каква степен изобщо езикът, мисленето и изразяването на човека са обсебени от климатичните метафори. Това всеобщо влечение към атмосферните феномени (или **метеори**) с дълга история и обновяваща се епистемология се предава и на литературата, неизменно в плен на времето навън.

Климатичните явления са особено зрелищни и сами по себе си представляват странна смесица от реалност и фантазия. Гастон Башлар ни напомня, че материята умее да придава своята форма на въображението. Изследването проследява как естественият поетичен потенциал на метеорите среща креативните стратегии на текста (реторични, дискурсивни, наративни и пр.). Темата е благодатна също и за психофизични наблюдения (върху субективните реакции на различни физични явления, в случая, атмосферни), за тематични анализи (на отделни метеори), за епистемокритични изследвания и препратки към вълнуващи научни открития, за установяване на паралели между изкуствата в творческата им реактивност по отношение на времето и др. Ще се постарая да се възползвам от повечето от тези обогатяващи подходи.

Преди да стане дума за ролите на атмосферните явления в литературния текст обаче, ще се спрем на въпроса за тяхното пресъздаване и дали изобщо то е възможно. Времето предизвиква артиста да го улови, да го наподоби и да го изобрази със средствата на своето изкуство. И тук се сблъскваме едновременно със съпротивата на материята (на езика като *материал*) и с изплъзващата се същност на света. Още повече, когато си имаме работа с явления непокорни, неуловими и капризни, като например вятъра:

Художникът искаше да нарисува вятъра [...]
и рисуваше как се струи и проблясва тревата
в ливадата.

Той искаше да нарисува вятъра,
и рисуваше облаци, пръснати в паническо
бягство по небето.

Художникът искаше да нарисува вятъра,
и виждаше винаги, че рисува друго.

А. Далчев, „Художникът и вятърът“

Метеорологията е ангажирала изкуствата и литературата много преди да стане научна дисциплина. Поетите, художниците, композиторите се опитвали да изразяват, всеки със средствата на своето изкуство, очарованието, изумлението, опасението, поразяващи сетивата и ума при вида на небесните явления. Чувствата, намеренията, убежденията и предубежденията открай време са били проектирани метафорично върху небосклона. Слънцето, облаците, утринната роса; дъждът, снегът, неясната мъгла – са основополагащи елементи в поетичното въображение. Тази връзка е толкова непосредствена и поетична, че образният език, свързващ човешките състояния и състоянието на атмосферата, изглежда изначален. Хората смятали, че това, което физически пораждало гнева, диханието или сълзите, предизвиквало и гръмотевицата, вятъра и валежите.

С метеорите се докосваме до загадката на света. Нашата епоха преоткрива значението на онова незабележимо отклонение или смущение в обичайния ход на нещата, на онзи *климамен* (Епикур, Лукреций), който изтръгва света от монотонното повторение и от неумолимата фаталност и прави възможно раждането на всички неща. Въображението на човека и въображението на Вселената се нуждаят от креативността на хаоса. А хаосът е естествената родина на стихииите. Така метеорите фокусират вниманието върху единичното, различното, върху усложнението, отклонението. Защото именно там е творчеството. Но ако литературата се вдъхновява от безредието, дали самата тя умее да създава ред? Несъмнено, съзерцанието е ценно в тази постоянно движеща се Вселена. В объркания свят, в който живеем – красив, тъжен, несигурен и ужасяващ едновременно, творбата е утеха, понеже е форма, в противовес на природния и социален хаос наоколо. Както казва Робърт Фрост „Писането на малки стихотворения окуражава човека да вижда, че има форма в света. Едно стихотворение е пауза в безредието“⁶.

Метеорологичното време с неговите турбуленции и бифуркации, смесица от случайност и закономерност, постоянно в своето непостоянство, в много по-голяма степен от линейния модел съответства на еволюцията на гъвкавия и изобретателен в своята множественост живот. Метеорологията е също идеалният модел на човешкото мислене⁷: отвъд детерминизма, с доверие към сетивното, интуитивното, флуидното, с внимание към неопределеното, дифузното, произволното. Със съзнание за единството на човека и природата. Човешкото съществуване е обгърнато от атмосфера. Една интимна метеорология съответства на природната, свързани във вълнуваща реверсивност, подобни в своята уязвимост, нестабилност, непредвидимост, в една обща формула, обединяваща макро и микрокосмоса, ентропията на света и безредието в човешката душа. Чувствата и страстите поразяват като стихииите. Мислите се реят като въздушните течения, въртят се като небесните вихри. Кой би могъл да начертае сложната им траектория, непредвидимите им извивки, ако кара направо и следва механиката на твърдите тела? И тогава, метеорологията предлага своя интерпретативен ключ, както ни убеждава следното описание на Флобер:

Искаше ѝ се може би да довери някому всичко това. Но как да се изрази тая неуловима болка, която мени образа си като облаците, която се върти като вятъра? Липсваха ѝ думи, удобен случай, смелост⁸.

Всеки сезон и всеки тип време заема на писателя своята атмосфера, подобно на инструмент, на който той да изсвири своята творба. Така една и съща мелодия придобива различно звучене и може да достигне до нас приглушена от плътната завеса на мъглата или на крилете на пронизващ вятър, под напевния акомпанимент на дъждовните капки или на фона на меката лятна синева. И ако природата подхранва литературното въображение, то

⁶ Интервю за *Saturday Review*, 1959, цит. по С. Neuman, *Les forts ne disent rien*. *Ressouvenances*, 2018: <http://www.traduirelefondetlaforme.com/wp-content/uploads/2021/01/Robert-Frost-Po%C3%A8mes-choisis.pdf>

⁷ Вж. Б. Манчев, *Облаци*. Метеор, 2017.

⁸ Г. Флобер, *Мадам Бовари*. София, Народна култура, 1984: <https://chitanka.info/text/14997/7>

творбите на свой ред обогатяват нашата сетивност за природното. Зад климатичните метафори изскача конкретният опит в една креативна смесица от поетичност и естествена история. Времето влияе върху човешкото съществуване във всичките му области, няма граница между човека и околния свят. Ето защо не е изненадващо, че времето предлага на човека не само модел на мислене, но и начин на писане. Да видим как.